

BOKELJSKI PATRICIJI U MLETAČKOJ VOJNOJ SLUŽBI –
CAVALIERI DI SAN MARCO

Lovorka ČORALIĆ

Hrvatski institut za povijest, HR-10000 Zagreb, Opatička 10
e-mail: lovorka@isp.hr

IZVLEČEK

Ker so v preteklosti številni patriciji s področja Boke Kotorske branili čast vitezov sv. Marka, je poznavanje tega beneškega viteškega reda, njegove sestave in članstva tudi pomemben element pri raziskovanju družbene in vojne zgodovine kotorskega področja v času beneške uprave. Prebivalci področja Boke Kotorske so kot tudi drugi vojni zaslužniki v Republiki sv. Marka najpogosteje postali vitezi, zahvaljujoč svojim vojnim zaslugam, kadar so se izkazali v številnih beneških vojnah in bitkah po jadranskih in levantinskih bojiščih. Prispevek obravnava patente, s katerimi je bil naziv beneškega viteza podeljen potomcem uglednih kotorskih plemiških družin Bolica, Paskvali in Pima. Vsi dokumenti datirajo iz 17. stoletja in so dragoceno pričevanje tako o zgodovini omenjenih patricijskih rodov kot tudi o širših elementih socialne in vojne zgodovine vzhodnega Jadrana (predvsem pa prostora Boke Kotorske).

Ključne besede: Boka Kotorska, Beneška republika, vitezi sv. Marka, vojna zgodovina, socialna zgodovina, zgodnji novi vek

I PATRIZI DI BOKA KOTORSKA NEL SERVIZIO MILITARE DELLA
SERENISSIMA – I CAVALIERI DI SAN MARCO

SINTESI

Siccome in passato tanti patrizi originari dell'area di Boka Kotorska appartennero all'ordine dei Cavalieri di San Marco, la conoscenza di questo ordine cavalleresco della Repubblica di Venezia, della sua organizzazione e dei suoi appartenenti rappresenta un elemento importante per lo studio della storia sociale e militare dell'area di Boka Kotorska nel periodo dell'amministrazione veneta. Come numerosi altri militari valorosi della Repubblica di San Marco, anche gli uomini di Boka Kotorska venivano di solito nominati cavalieri per meriti militari, per essersi distinti

nelle numerose guerre e conflitti veneti in campi di battaglia per tutto l'Adriatico e nel Levante. Nel presente contributo si esaminano i documenti con i quali veniva conferito il titolo di Cavaliere di San Marco ai discendenti delle famiglie dei Bolica, Paskvali e Pima, insigni casate patrizie di Boka Kotorska. Tutti i documenti risalgono al Seicento e rappresentano una testimonianza rilevante sia per la storia delle menzionate famiglie patrizie come anche per le componenti più ampie della storia sociale e militare dell'Adriatico orientale (soprattutto dell'area di Boka Kotorska).

Parole chiave: Boka Kotorska, Repubblica di Venezia, Cavalieri di San Marco, storia militare, storia sociale, prima età moderna

UVOD

Tijekom prošlih stoljeća važnu ulogu u vojnim postrojbama Mletačke Republike – kako u protuturskim ratovima u Dalmaciji, tako i u drugim dijelovima mletačkoga interesnog područja – imale su jedinice regrutirane među stanovništvom sa šireg područja istočne obale Jadrana. Ratovi vođeni za povrat osmanlijskih stečevina u sastav Republike (Kandijski, Morejski i dr.) ne bi bili mogući bez učešća domaćih postrojbi predvođenih vlastitim zapovjednicima. Izvori izrijekom spominju mletačke pješačke postrojbe *oltramarina* – sastavljene od domaćeg stanovništva s mletačkih posjeda na istočnojadranskoj obali, a elitne jedinice činili su *Croati a cavallo* – hrvatska laka konjica (*cavalleria leggiera*) – predvođena domaćim časnicima. Ti su časnici velikim dijelom potjecali iz patricijskih obitelji koje su stoljećima davale visoke časnike u mletačkoj vojnoj hijerarhiji, a njihova odanost i zasluge iskazane Republici nagrađivane su podjeljivanjem velikih zemljišnih posjeda na oslobođenim područjima (investiture) i uvrštavanjem u red kavaljera Sv. Marka (*Cavalieri di San Marco*).

Proučavanjem udjela istarskih, dalmatinskih i bokeljskih patricija u mletačkoj vojnoj službi nije se bavio velik broj povjesničara te je ta tema najčešće obrađivana usputno, u sklopu nekih širih razmatranja vojne povijesti na istočnom Jadranu.¹ Jednako tako, malo je sustavnih istraživanja koja su težište svojega zanimanja upravila na patricijske obitelji sa tih prostora u kontekstu njihova uvrštavanja u prestižan mletački viteški red (Bratti, 1898; Alberti, 1978; Jančićević, 2004). Posljednjih godina dio svojeg istraživačkog interesa usmjerila sam na problematiku proučavanja odvjeta patricijskih obitelji od sjevernog Jadrana do Boke kotorske, a koji su obnašali čast kavaljera Sv. Marka. Neki od tih radova već su objavljeni u hrvatskoj i crno-

¹ Usporedi neka djela: Sabalich, 1909; Berlam, 1935; Difičnik, 1986; Stanojević, 1959; Stanojević, 1962; Stanojević, 1970; Jačov, 1991; Peričić, 1993; Čoralić, 2006.

gorskoj periodici (mahom u 2006. godini), a za ovu su prigodu postojeća istraživanja nadopunjena novim spoznajama iz izvora i historiografije (Čoralić, 2006; Čoralić, 2006a; Čoralić, 2006b; Čoralić, 2006c; Čoralić, 2006d).

KAVALJERI SV. MARKA – OSNOVNE NAPOMENE

U prošlosti je u Mletačkoj Republici djelovao samo jedan viteški red – kavaljeri Svetoga Marka (*Cavalieri di San Marco*). Prema dosadašnjim spoznajama (ponajprije talijanske historiografije) nije poznato točno vrijeme njegova osnivanja, a povijesnim dokumentima potvrđeni podatci datiraju ga u XV. stoljeće. Mletački su viteški naslov stjecali ugledni patriciji, zapaženi vojni zapovjednici, diplomatski predstavnici i zaslužnici na drugim poljima, i oni podrijetlom iz Mletaka, i oni zavičajem sa sveukupnog onodobnog mletačkoga državnoga područja. Odličnici najvišega ugleda, najčešće odvjetci vodećih patricijskih obitelji, čast kavaljera stjecali su odlukom mletačkoga Velikoga vijeća i (ili) Senata, a odličja nižega ranga podjeljivao je dužd. Odličje koje je podjeljivao dužd sadržavalo je jedan križ, koji se na rubovima račvao, bilo je od plavog pozlaćenog emejla i imalo je prikaz lava Svetoga Marka u sredini, a nosilo se oko vrata na čuvenoj mletačkoj ogrlici zvanoj *manin*. Odličje koje je podjeljivalo Veliko vijeće ili Senat sadržavalo je, osim križa, i bogato ukrašenu ogrlicu s medaljom, kojoj se u sredini nalazio krilati lav, a na naličju natpis. U iznimnim su primjerima, ponajprije kada je bila riječ o najvišim odličnicima (obnašatelji najviših državnih dužnosti i veleposlanici), kavaljeri Svetoga Marka nosili uz ogrlicu i raskošnu togu (*vesta de zentilhuomo*) ukrašenu zlatnim rubovima (Bratti, 1898; Da Mosto, 1937, 28).

U Državnom arhivu u Mlecima (*Archivio di Stato di Venezia*, dalje: ASV) pohranjen je fond *Cancellaria inferiore: Cavalieri di San Marco, Privilegi*. Fond ima samo dva svežnja (označena brojevima 174 i 175) koji sadrže povelje o imenovanju mletačkih kavaljera od 1551. do 1678. godine. U sklopu tog fonda, koji ne sadrži sveukupnu građu o mletačkom viteškom redu i o svim njegovim nositeljima (povelje su pohranjene i u sklopu fondova drugih mletačkih državnih magistratura) sadržano je oko trideset imenovanja koja se odnose na Istrane, Dalmatince i Bokelje te je stoga ova građa dragocjen prinos poznavanju povijesti tamošnjih obitelji i njihovih istaknutih odvjetaka, ali i općih, ponajprije vojnih prilika i događanja na istočnojadranskom uzmorju u ranom novom vijeku.

Imenovanja obuhvaćaju razdoblje od 1560. do 1675. godine. Najviše je imenovanja zabilježeno od 1618. do 1623. godine (deset imenovanja), a nešto se učestalijim intenzitetom promoviranja kavaljera izdvajaju još i razdoblja 1604.–1606. (tri imenovanja), 1652.–1658. (pet imenovanja) te od 1670. do 1675. godine (četiri imenovanja). Prema zavičajnom podrijetlu ove skupine kavaljera prednjače Zadrani (devet kavaljera) i Kotorani (pet). Više od jednog kavaljera imali su i Budva (tri) te

Trogir, Poljica, Krk i Labin (svaki po dva), a uz neke druge dalmatinske i istarske gradove bilježi se po jedan kavaljer (Cres, Korčula, Pula, Hvar). Za nekoliko kavaljera поближе podrijetlo nije poznato ili je označeno regionalnom oznakom (*Istrianus*). Kavaljeri iz spomenutih gradova uglavnom su odvjetci patricijskih obitelji, dobro poznatih i stoljećima vodećih u javnom životu svojih matičnih sredina. Izdvajaju se, primjerice, kavaljeri iz uglednih zadarskih patricijskih obitelji Fanfogna, Grisogono, Calcina, Detrico, Bortolazzi i Rosa; kotorski kavaljeri iz roda Bolica, Pima i Paskvali, vitezovi iz trogirskih obitelji Pace i Radoš, korčulanski Ismaeli, budvanski Solimani, labinski Negri i drugi. Njihova su imenovanja ponajprije vezana uz sudjelovanje u mletačkim ratovima i bojama od Furlanije do Grčke, za obnašanje časničkih dužnosti (zapovjednici postrojbi, guvernaduri/nadziratelji određenih vojnih teritorija, zapovjednici/soprakomiti ratnih galija i dr.), za osiguranje prijenosa državne pošte preko svojega područja, za sudjelovanje u diplomatskim misijama, ali i za obnašanje službe gradskih poklisara-oratora u Mlecima (Čoralić, 2006a, 151).

Povelje (najčešće objavljene u duždevoj pisarnici) o imenovanju kavaljera započinjaju tipiziranom potvrđnicom kojom se objavljuje promocija novoimenovanoga kavaljera, a koju potpisuje jedan od već izabranih mletačkih *Cavaliera* ili jedan od duždevih tajnika, zaduženih za javno objavljivanje ove odluke. Slijedi tekst povelje, redovito označen istim datumom kao i potvrđnica. U povelji se – katkad i vrlo podrobno – objašnjavaju razlozi imenovanja dotičnoga odličnika u red mletačkih vitezova. S obzirom da su istarski, dalmatinski i bokeljski kavaljeri uglavnom bili vojni zapovjednici i soprakomiti, njihove su zasluge, kao i zasluge njihovih obitelji, poglavito vojne naravi, a njihova ubilježba u ovim dokumentima često dodatno osvjetljava pojedine sastavnice iz vojne prošlosti širega područja istočnog Jadrana. U završnom dijelu povelje, koji je opsegom nevelik i uglavnom jednoobrazan za sve kavaljere, navode se (u nekoliko tipiziranih formulacija) vrste privilegija koje kavaljer stječe promocijom u mletački viteški red (pravo na nošenje svećanih odora, oružja, križa, ogrlice i sl.).

Arhivska građa o imenovanju mletačkih kavaljera zasigurno je dragocjen i gotovo potpuno neiskorišten izvor za proučavanje brojnih sastavnica iz povijesti dalmatinskih, istarskih i bokeljskih obitelji i njihovih zaslužnih odvjetaka u ranom novom vijeku. Uvidom u tu građu jasnijima postaju i neke šire onovremene vojne i političke okolnosti i događanja na području istočnojadranskog uzmorja. Njihovim podrobnijim istraživanjem nadopunjavaju se postojeće spoznaje historiografije, koje su – kada je konkretno riječ o obnašanju časti kavaljera Svetoga Marka – bile do sada malo znane i nedovoljno obrađene.

Središnja tema ovoga rada upravljena je na istraživanje udjela odvjetaka kotorskih patricijskih obitelji Bolica, Paskvali i Pima u mletačkoj vojnoj službi, kao i na njihovo imenovanje mletačkim kavaljerima. U radu su korištena postojeća saznanja historiografije, kao i prethodno spomenuti dokumenti iz Državnog arhiva u Mlecima

(povelje o imenovanju kavaljerima Sv. Marka). Uz osnovne podatke o samim pojedincima iz navedenih obitelji i tijeku imenovanja kavaljerima, biti će nešto više riječi i o njihovim obiteljima u kontekstu prinosa bokeljskoj i mletačkoj vojnoj povijesti.

TRI KAVALJERA IZ PATRICIJSKOGA RODA BOLICA: FRANO, VICKO I NIKOLA

Obitelj Bolica ubrajala se među vodeće kotorske i bokeljske patricijske obitelji. U vrelima se među prvima bilježi ratnik Petar (sredina XII. stoljeća), a učestalije bilježenje odvjeta obitelji u vrelima započelo je tijekom XIII. stoljeća. Tada djeluje Srđ, sin Domanje, kotorski (od 1328. godine) i pulski biskup (od 1331. do 1342.). Tijekom XIV. i XV. stoljeća brojni se Bolice bilježe kao obnašatelji različitih dužnosti u gradskoj upravi i vlasti. Primjerice, Damjan (umro 1398.) bio je poslanik Kotora hrvatsko-ugarskom kralju Ludoviku I. (1382.), gradski sudac (1373., 1397. i 1398.), auditor (1396.) te gradski knez za kotorske samostalnosti (1396.). Nikola Junijev bio je član kotorskog izaslanstva bosanskom kralju Tvrtku I. (1385.) i jedan od vojnih zapovjednika Kotora (1395.), a Lampro Junijev spominje se kao kotorski službeni procjenitelj (1396.), opskrbitelj grada hranom i auditor (1398.) te jedan od vođa pobune protiv mletačke vlasti 1422. godine. U XV. stoljeću Bolice i gospodarski jačaju, izrastajući među vodeće trgovačke i brodovlasničke obitelji u Boki (Ivan Lamprov, član dubrovačke trgovačke kolonije u Fojnici i zakupnik carine u Olovu u prvoj polovici XV. stoljeća; trgovci i brodovlasnici Tripo Lukin i njegov sin Nikola sredinom XV. stoljeća; Tripo Ilijin i Mihovil Tripov, kraj XV. i početak XVI. stoljeća). Od kraja XV. stoljeća brojni se odvjetc i rodu Bolica spominju i kao istaknute duhovne osobe te kao pisci, pjesnici i pravnici. Tripo Lamprov bio je od 1438. benediktinac i opat samostana Sv. Jurja pred Perastom, a 1485. godine službu opata na istom otočiću obnašao je Jerolim Bolica. Koterski kanonik Ljudevit bio je komendator te opatije (1513.–1518.); dominikanac Hijacint spominje se kao teolog (početak XVI. stoljeća), a Tomo (XVI.–XVII. stoljeće) kao teološki pisac i propovjednik. Sredinom XVI. stoljeća djeluje Vicko Bolica, nastavnik u kotorskoj srednjoj školi, gdje su profesorsku službu obnašali i kotorski kanonici Tripo (1604.–1612.) i Luka (druga polovica XVII. stoljeća). U Padovi je kao profesor prava djelovao Nikola Bolica (1549. izabran za rektora pravnog fakulteta). Kao vrsni pravnici istaknuli su se i Nikola, sin Antuna Franova (rektor pravnika 1593. godine) i Ivan Frano, doktor prava, član općinskoga gradskog vijeća i jedan od redaktora kotorskoga statuta, objavljenog u Mlecima 1616. godine. U XVII. stoljeću djeluje pjesnik Ivan iz roda Bolica Kokoljić (umro poslije 1674.), također doktor prava i obnašatelj raznih dužnosti u gradskoj upravi i vojsci (zapovjednik kotorske ratne galije). Pisao je književna djela na hrvatskom, talijanskom i latinskom jeziku, a najpoznatiji je po svojem spjevu *Il San Trifone*, u kojemu je opjevao život kotorskoga svetca-zaštitnika

Sv. Tripuna. Doktor je prava bio i Marijan Bolica (umro u prvoj polovici XVII. stoljeća), mletački izvjestitelj o prilikama u Crnoj Gori i Albaniji te autor opisa Skadarskog sandžakata (*Relatione et descrizione del Sangiacato di Scutari ...*, 1616.), dragocjenog vrela o općim prilikama i stanovništvu Crne Gore i Albanije pod osmanlijskom vlašću. U prvoj polovici XVII. stoljeća među najznamenitije se Bolice svakako može ubrojiti svećenik, pjesnik i pisac Marin (1603.–1643.), vrstan podučavatelj mladeži u Mlecima te profesor retorike na plemićkom zavodu na dvoru vojvode Francesca I. d'Este u Modeni.²

Sl. 1: Grb kotorske plemićke obitelji Bolica.
Fig. 1: Coat of arms of the Kotor noble family of Bolica.

2 O obitelji Bolica u cjelini, kao i o prethodnim zaslužnicima, usporedi: Appendini, 1811, 21, 27, 37–38; Heyer von Rosenfeld, 1873, 30; Radonić, 1950; HBL, 1989, 108–114; Butorac, 1999a; Butorac, 2000; Stjepčević, 2003; Čoralić, 2006a. U ovim je monografijama i radovima sadržan i opsežniji pregled literature o kotorskim Bolicama.

U drugoj polovici XVII. stoljeća Bolice su i zapaženi sudionici mletačkih protuturskih ratova. Uz trojicu kavaljera, o kojima će se kasnije više govoriti, udjelom i zaslugama u mletačkoj se vojnoj službi izdvajaju Lovro (poginuo pri osmanlijskoj opsadi Kotora 1657. godine) i Ivan (Živo Grbičić, 1638.–1704.), zapaženi sudionik Morejskoga rata (1684.–1699.), darovatelj kotorske stolnice Sv. Tripuna (barokna mramorna dekoracija riznice) i franjevačke crkve Sv. Klare (Mijušković, 1953; Mijušković, 1960; ICG, 1975; HBL, 1989, 110; Butorac, 2000, 11–12). Njegov je nećak nadintendant pograničnoga područja prema Crnoj Gori Ivan Antun Bolica (1666.–1706.), istaknuti sudionik mletačko-turskih borbi u vrijeme Morejskoga rata i papinski opunomoćenik za katoličke misije u Albaniji, Srbiji i Makedoniji (od 1693. godine). Ivanov je sin Nikola (1706.–1745.), također nadintendant za mletačko-pograničje prema Crnoj Gori, zapovjednik kotorske ratne lađe i osiguravatelj prijenosa državne pošte u Carigrad. Godine 1782. spominje se, kao zastavnik mletačke mornarice na Levantu, Marko Bolica, nakon kojega je obitelj uskoro izumrla (HBL, 1989, 109).

U spisima mletačkog Državnog arhiva, u sklopu spomenutog fonda *Cancellaria inferiore: Cavalieri di San Marco, Privilegi*, pohranjeni su podatci o imenovanju kavaljerima Svetoga Marka triju članova obitelji Bolica: Frana, Vicka i Nikole. U ovom ću poglavlju, tragom povelja (duždevih dukala) o njihovu imenovanju mletačkim viteškim odličnicima, kao i na osnovi postojećih znanja iz historiografije, upozoriti na ova tri bokeljska zaslužnika, kao i na njihove osobne konkretne prinose i zasluge u mletačko-turskim ratovima u XVII. stoljeću.

Prvo imenovanje među mletačke kavaljere potječe iz 1616. godine i odnosi se na Frana Bolicu (ASV, 1). Povelju podjeljuje mletački dužd Giovanni Bembo. Duždeva dukala započinje uobičajenim, u ovoj vrsti povelja tipiziranim retoričkim izričajem o zaslugama koje je obitelj novoimenovanog kavaljera stekla za Mletačku Republiku. Za kotorske Bolice (*fedelissima famiglia di Bolizza Nobile di Cattaro*) izrijekom se navodi da su u svim prigodama iskazivali odanost i vjernost interesima Serenissime, a posebice tijekom višedesetljetnog angažmana u osiguranju prijenosa državne pošte iz Mletaka u Carigrad. Poput njegovih uvažanih predaka, zasluge za Republiku stekao je i Frano Bolica te se njemu ovom prigodom podjeljuje naslov *Cavaliere di San Marco*, sa svim pravima i privilegijama koje uvrštavanjem u taj viteški red stječu svi njegovi pripadnici (pravo nošenja kavaljerske odore i oružja i dr.).

Prema podatcima iz historiografije, kavaljer Frano Bolica odvjetak je plemenitog roda Bolica Grbičić (sin Ivana iz ogranka Grbičić). Naslov mletačkoga kavaljera dobio je relativno rano jer se većina njegovih službi, djelovanja i zasluga spominje u godinama poslije 1616. Osobito je bila važna njegova služba papinskog opunomoćenika za misije u sjevernoj Albaniji. Upravo zahvaljujući Franovu zalaganju kod skadarskoga paše (oko 1638.) misionari nisu bili protjerani s toga područja, a 1639. ishodio je naredbu Porte kojom se tamošnjim misionarima jamčila sigurnost obav-

Strinloggi di Bolizza di Cavalieri 974

Ioane Beato Sc: G^o d^o Venerabil^o Univeris, et singulis personis Prati-
 legum inspecturis notum esse volumus. Vobis sciendo quod
 tempore experientata et incerta fore et scilicet diligenter della
 fide: famiglia di Bolizza nobile di castro, la quale con
 singular proutopia ha sepe incontrato tutto le ore: di ben
 servir la Rep^o sua, senza alcun riguardo de propri in-
 teressi, et della vita ista; et altri l'aver per quarant' ann.
 continui esercitato il carico importante di impedire le frange,
 et le publiche lesioni per constantinopoli con quella circumspec-
 tione, et prudenza, et è noto ben nota, et con piena publicis
 satisfatione; ha mostrato sepe segni di sincera et ottima
 voluntà; aggiungendosi anco le honorate conditioni, et
 qualità di s. frans Bolizza, che lo fanno meritorie de
 la noi, siccome il nostro artico de nostri privilegii, et
 de la publicis dispositione, con honorate demonstratione
 notato: per il maggiormente s'accedi alla continuatione
 de suoi fructuosi servizi. Per il che si è deliberato, et
 solite, et ordinarie ceremonie, et rituale tutte quelle cose so-
 convenanti; l'abbiano creato cavalliero imperatoriale auto-
 di poter usar le arm., le vesti, l'epora, la cintura, et tutti
 altri ornamenti militari, et d'appartenere alla arm. a' scudi
 et alla dignità di cavallero, et appo di godere tutti i ben-
 evanti, privilegi et prerogative, et godono tutti gli altri cav-
 in segno delle quali cose l'abbiano concesso, et gli sia fatto il
 patre privilegio nostro col nostro solito sigillo o memoria.
 nostri Das in An^o Sual. Padua die 28° Junij 1616

Sl. 2: Povelja o imanovanju Frana Bolice kavaljerom Sv. Marka (1616.).
 Fig. 2: Charter on the appointment of Fran Bolica as a Knight of San Marco (1616).

ljanja pastoralnog rada. S misionarom Franjom Leonardisom (Leonardijem) iz Trogira (barski nadbiskup od 1644. do 1645.), sudjelovao je u nastojanjima vatikanske Kongregacije za propagandu vjere da se za uniju pridobiju crnogorski vladika Mandarije i pečki patrijarh Pajsije (od oko 1640.). Zapažena je i Franova uloga u Kandijском ratu (1645.–1669.) na širem bokeljskom, crnogorskom i albanskom području (tajno dopisivanje s glavarima crnogorskih i hercegovačkih plemena, ali i s predstavnicima osmanlijske vlasti na tim područjima). Nadopunio je svojim opažanjima i bilješkama spis Marijana Bolice *Relatione et descrizione del Sangiacato di Scutari*, a bio je i mecena kotorske crkve Sv. Mihovila (obnova i popravak oltarâ). Njegova pisma iz dugogodišnjega dopisivanja s tajnikom Kongregacije za propagandu vjere Francescom Ingorijem dragocjeno su vrelo za proučavanje crkvenih, ali i društvenih, vojnih, etničkih i kulturnih prilika na širem području današnje Crne Gore i Albanije. Umro je u Kotoru 1653. godine, a drži se jednim od najutjecajnijih kotorskih patricija i političara u prvoj polovici XVII. stoljeća. Njemu je ugledni kotorski benediktinac Timotej Cisilla posvetio svoje djelo o obitelji Bolica poznato pod naslovom *Bove d'Oro* (1624.), a koje sadrži i brojne podatke vezane uz Franov životopis (Radonić, 1950; ICG, 1975, 103, 110–111, 124; Stanojević, 1970, 193–194, 213, 216, 219–223, 229–234, 238–239, 244, 246–248, 254; HBL, 1989, 112; Butorac, 2000, 28; Milošević, 2003, 114, 235; Čoralić, 2006a, 154–155).

Čast mletačkoga kavaljera stekao i Franov brat Vicko Bolica Grbičić (umro oko 1664.). Djelujući u iznimno složeno doba (Kandijски rat), Vicko je nakon bratove smrti obnašao dužnost papinskog opunomoćenika za katoličke misije u Albaniji, djelovao je u posredovanju između Mlečana i glavara crnogorskih i hercegovačkih plemena i Osmanlija (opsežna prijepiska pohranjena je u Državnom arhivu u Mlecima) te – kao i brojni drugi Bolice prije njega – osiguravao prijenos državne pošte iz Mletaka u Carigrad. (Stanojević, 1970, 212, 232–233; Radonić, 1950, 336; HBL, 1989, 109; Čoralić, 2006a, 155). I Vicko je, kao i njegov brat, rano stekao čast mletačkog viteškog odličnika (1621.). Povelja je također objavljena u duždevoj kancelariji (tada se dužd bio Antonio Priuli), a započinje potvrđnicom koju u ime dužda piše mletački kavaljer Zuanne Carnovali (Carnavalli). Sadržaj je povelje kratak i tipiziran po uzoru na druge onovremene povelje o imenovanju kavaljerima te i sadrži – kako je uobičajeno – i pohvalu kotorskoga patricijskog roda Bolica i njihovih zasluga za Mletačku Republiku. U dokumentu se izrijeком ne spominju Vickovi pretci (osim Vickova oca Ivana Bolice), a njihove su zasluge navedene općenitom frazom. U završnom dijelu povelje, slično kao i u drugim istovrsnim dokumentima, naglašavaju se prava i povlastice koje Vicko Bolica stječe uvrštavanjem u mletački viteški red (ASV, 2).

Ogranku Bolica Grbičić pripadao je i treći mletački kavaljer iz ove obitelji – Nikola Antunov (umro prije 1670.). Iako o njegovu životopisu nema previše podataka, znano je da je i Nikola, kao i drugi članovi njegove obitelji, djelovao na

osiguravanju prijenosa pošte iz Mletaka u Carigrad, a tijekom druge polovice XVII. stoljeća obnašao je i službu guvernadura/nadintendanta za pogranična područja s Crnom Gorom (HBL, 1989, 109; Čoralić, 2006a, 156). Mletačkim kavaljerom Nikola Bolica Grbičić imenovan je poveljom dužda Giovannijsa Pesara 12. veljače 1658. (ASV, 5). Tekst potvrđnice u povelji sastavio je i objavio istoga dana mletački kavaljer Luca Cornier. U tekstu povelje sadržano je i nešto više podataka o zaslugama mletačkog časnika i upravitelja vojno-pograničnih područja Nikole Bolice, kao i njegova oca (također guvernadura) Antuna. O životopisu potonjeg Bolice nema podrobnijih podataka, pa su ovdje sadržane informacije jedan od rijetkih i stoga istraživački osobito vrijednih tragova. U trenutku podjeljivanja povelje Nikoli njegov otac Antun više nije živ. Njegove su se zasluge za Republiku iskazivale u više navrata tijekom proteklih desetljeća, a posebice 1612. i 1613. godine, kad je djelovao kao mletački poslanik (ali i doušnik) u Dubrovniku i Drinopolju (Jedrene, Edirne, Hadrianopolis), a u Drinopolju istraživao i mletačkoj središnjici slao korisne informacije o kretanju osmanlijske vojske. Brojna su također i svjedočanstva, kazuje sadržaj ove povelje, o Antunovim prinosima Republici iskazanim tijekom tekućeg (Kandijskog) rata protiv Osmanlija. Zahvaljujući činjenici da je obitelj Bolica tijekom proteklih desetljeća iskazala brojne primjere odanosti i zasluga za svoju državu, potvrđene i imenovanjem u kavaljere drugih članova ove obitelji, mletački je Senat 30. studenoga 1657. donio odluku kojom se Nikola Bolica imenuje kavaljerom Svetoga Marka te mu se – upravo u skladu s imenovanjima koja podjeljuje Senat – dariva i zlatna kolajna. Ta se odluka svečano proglašava na dan objavljivanja ove povelje, odlukom dužda Giovannijsa Pesara te se Nikola Bolica, u prisutnosti mletačkih vijećnika i drugih odličnika, uvrštava u mletački viteški red. Kao i u drugim imenovanjima, i u povelji podijeljenoj Nikoli Bolici izrijekom se navode sva prava i povlastice koje stječe kao mletački kavaljer (povlastica nošenja vojničke odore i oružja). Povelju, objavljenu u Duždevoj palači, potpisuje duždev tajnik Francesco Zonca (Čoralić, 2006a, 156).

ZASLUŽNICI I KAVALJERI IZ KOTORSKIH PATRICIJSKIH RODOVA PASKVALI I PIMA

Iako se kotorska patricijska obitelj Paskvali (Pasquali, Pascali, Paskalić, Paskvalić) ubrajala među istaknutije plemenite rodove, podatci koje posjedujemo o njihovim zaslužnim odvjetcima su manje opsežni nego što je to bio slučaj s Bolicama. U plemićkom vijeću rodnoga grada prisutni su od srednjega vijeka, nerijetko obnašajući vodeća mjesta u gradskoj upravi. Iz obitelji potječu brojni kotorski svećenici i redovnici (primjerice, svećenik Marin, XIV. stoljeće; svećenik Nikola Tripunov, XV. stoljeće; dominikanac Anđelo, oko 1490.–1550.; misionari Ivan i Pavao, XVII. stoljeće; svećenik Antun, nastavnik u kotorskoj gimnaziji u XVIII. stoljeću), kao i opati

(komendatori) glasovite opatije Svetoga Jurja pred Perastom (Pompej, 1530.–1535.; Frano, 1535.–1565.; Vicko, 1565.–1579.). Članovi roda Paskvali zabilježeni su i kao časnici u mletačkoj vojsci (Paskval Martolov, zapovjednik kotorske ratne galije 1327. godine; Frano, XVII. stoljeće; Benedikt, 1740.–1790.), a vrijedno je spomenuti i neke odvjetke koji su se istaknuli kao humanistički pisci (Frano Paskvali i njegov sin Ljudevit, oko 1500.–1551. i dr.).³

Važno posvjedočenje o udjelu odvjetaka iz patricijskoga roda Paskvali u mletačkoj vojnoj službi sadržano je u povelji kojom se Nikola, sin Jakova Paskvalija, 1634. godine imenuje kavaljerom Sv. Marka (ASV, 3). Pisana je uobičajenom formom i stilom, nalik ostalim dukalama o imenovanju u taj mletački viteški red. Započinje kratkom potvrđnicom Paskvalijeve privilegije koju (20. lipnja iste godine) sastavlja i potpisuje u ime mletačkog dužda i vlade *Cavalier Zuanne Antonio Carnovali*. Uz potvrđnicu je sadržan i sam tekst (datiran na 22. lipanj 1634. godine) privilegije, također u svojim osnovnim dijelovima pisan po uzoru na ostale jednakovrsne dokumente. U uvodnom dijelu naglašavaju se zasluge obitelji Paskvali za Mletačku Republiku, iskazane tijekom više pokoljenja odvjetaka te obitelji u raznim okolnostima, ponajprije u ratovima koje je vodila Republika. Posebno se naglašavaju i pohvalnim riječima ističu zasluge Nikolina oca Jakova, guvernadura (vjerojatno kotorskog vojnog okružja), koji je u svim situacijama iskazao vjernost i odanost Privedroj Republici. "Ne manju pripravnost i zasluge u službi Privedre" iskazao je, kako svjedoči tekst povelje, i Jakovljević sin Nikola, kapetan u mletačkoj vojnoj službi. Iako ni o njemu ne posjedujemo detaljnija saznanja, prema ovom dokumentu razvidno je njegovo vrsno vojno umijeće i zapaženo sudjelovanje u mletačkim ratovima na području Apeninskoga poluotoka i u Dalmaciji. Zbog svih navedenih zasluga obitelji Paskvali Nikoli se ovom prigodom, odlukom mletačkoga dužda, svečano podjeljuje naslov *Cavaliere di San Marco*, sa svim pravima i privilegijama koje se odnose na taj viteški red (ponajprije se, kao i u drugim sličnim dokumentima, ističe pravo nošenja viteške odore, ostruga i oružja) te tim navodom, uobičajenim za većinu imenovanih kavaljera, završava ova duždeva dukala (Čoralić, 2006c, 79).

3 Podrobnije o odvjetcima obitelji Paskvali usporedi: Heyer von Rosenfeld, 1873, 17, 69, 123; Radonić, 1950, 38–39, 180, 183–185, 297–298, 300, 337–339, 343; Ghezzi, 1992, 37, 45, 47, 79, 100, 106, 133; Butorac, 1998; Butorac, 1999a, 46, 65–66, 105; Butorac, 1999b; Čoralić, 2001, 102–103, 123–131, 144–145; Milošević, 2003; Stjepčević, 2003, 66; Kovijanić, Stjepčević, 2003, 39–40, 49–50, 61–62, 74, 83, 204, 226–227; Čoralić, 2006c, 78–79.

Sl. 3: Grb kotorske plemićke obitelji Pima.

Fig. 3: Coat of arms of the Kotor noble family of Pima.

Sljedeće i u ovom radu posljednje razmatrano imenovanje odnosi se na Bartula, sina Bernarda Pime, također odvjetka jedne od drevnih i uglednih kotorskih plemenitih obitelji.⁴ Povelja, objavljena od mletačkoga dužda Francesca Erizza (ASV, 4), datirana je nešto više od mjesec dana nakon Paskvalijeva imenovanja (na 24. srpnja 1634. godine). Zanimljivo je da uvodni dio ne započinje Carnovallijevom ispravom, već općenitim navodom (nepotpisanim) u kojem se ističu zasluge odvj-

⁴ Kao i obitelj Paskvali, i Pime su se ubrajali među posebno istaknute kotorske patricijske obitelji rodove te su kroz stoljeća obnašali brojna istaknuta mjesta u gradskoj upravi. Posebno zapaženi odvjetci obitelji Pima bili su pjesnik Bernard (umro 1508. godine; u njegovu je čast Frano, otac Ljudevita Paskvalija, iste godine skladao sonet) i Ljudevit, rektor studenata prava na Sveučilištu u Padovi (u svečanoj dvorani istoga Sveučilišta sačuvan je njegov grb iz 1634. godine). Usporedi: Heyer von Rosenfeld, 1873, 71; Ghezzi, 1992, 9, 28.

taka obitelji Pima. Na prvome je mjestu naveden Nikola Pima, kapetan konjaništva (*Capitano di Caualeria*), u vojnoj službi djelatan diljem mletačkih bojišnica. Potom se ističu zasluge Jerolima Pime, doktora prava, posebno istaknutog kao poslanika (*Ambasciatore*) kotorske komune.⁵ Na zasebnom je listu, kao što je to slučaj i s većinom drugih sličnih dokumenata o imenovanju mletačkim kavaljerima, napisana potvrđnica već spomenutog Zuanna Carnovallija (*Charnouali*), datirana na 24. srpnja 1634. godine. Njome se službeno potvrđuje duždeva odluka o imenovanju kotorskog patricija Bartula,⁶ sina Bernarda Pime, mletačkim kavaljerom Svetoga Marka. Slijedi nedatirana (vjerojatno je objavljena istoga dana kada i Carnovallijeva potvrđnica) dukala dužda Francesca Erizza kojom se Bartul Pima svečano proglašava kavaljerom. Povelja također sadrži osnovne sažete podatke o zaslugama obitelji Pima za Mletačku Republiku i grad Kotor te se i ovdje (kao i u uvodnoj ispravi) još jednom naglašavaju pregnuća i zasluge kapetana Nikole i doktora prava Jerolima Pime. Upravo radi njihovih zasluga i vjernosti obitelji Pima interesima Serenissime kroz prošlost, ovom se prigodom među mletačke odličnike uvrštava Bartul Bernardov Pima, također zaslužni odvjetak ove obitelji, a uz uobičajene općenite navode o njegovim pregnućima i zaslugama za mletačku državu posebno se ne specificiraju Bartulovi konkretni prinosi. Također, kao i u primjeru drugih imenovanih vitezova Svetoga Marka, i Bartulu se u završnom dijelu povelje odobravaju sva prava i privilegije koje od tada – kao mletački kavaljer – slobodno može koristiti (*"gli habbiamo conferito il medesimo grado, dando gli facultà di usar le uesti, le armi, portar la centura, la spada, li spironi dorati, et tutti gli altri ornamenti, et insegne di Cauallieri, et a tali dignità spetanti, et pertinenti, et di goder tutti li priuileggi, honori et giurisdictioni proprii de gli altri Cauallieri nostri"*).

ZAKLJUČAK

Proučavanje udjela odvjetaka istarskih, dalmatinskih i bokeljskih patricijskih obitelji u mletačkoj vojnoj službi važna je sastavnica koja dodatno širi spoznaje o povijesti pojedinih patricijskih rodova diljem istočnojadranskih obalno-otočnih komuna, ali i vrijedno posvjedočenje o vojnoj i društvenoj povijesti njihovih matičnih sredina i širih regija. Udio odvjetaka patricijskih obitelji od Istre do Boke Kotorske stoljećima je bio neprijeporno važan u gotovo svim vojnim poduhvatima Serenissime – kako onima na širokom potezu istočnojadranske bojišnice, tako i u onima diljem

5 Moguće je da se ovdje radi o pjesniku Jerolimu Pimi (umro 1641. godine), autoru stihova na hrvatskom (*Vrh pisanja*) i talijanskom jeziku. Usporedi: Milošević, Brajković, 1976, 35–38; Babić, 2003, 366; Čoralić, 2006a, 80.

6 O Bartulu Pimi nemamo opsežnija saznanja u postojećim radovima historiografije. Godine 1633. spominje se (uz Marijana Vračena) kao prokurator benediktinske opatije Sv. Jurja pred Perastom. Usporedi: Butorac, 1998, 73; Butorac, 1999b, 63.

mletačke terraferme i Levanta. Brojne su patricijske obitelji stoljećima davale Privrednoj Republici visoke vojne časnike – soprakomite ratnih galija, vojne zapovjednike u kopnenim bitkama, upravitelje tvrđava i guvernadure vojno-pograničnih okružja. Mnogi su se od njih istaknuli u presudnim bitkama (primjerice u Lepantskoj bitci 1571. godine, kao i u brojnim bitkama Kandijskog i Morejskog rata), a ne tako rijetko su bili i zarobljavani, osuđeni na višegodišnja zatočeništva ili su – o tome svjedoče brojni dokumenti – ostavljali svoje živote na bojištima od dalmatinskoga zaleđa do Krete i Levanta. Za zasluge iskazane u ratovanjima pod stijegom Serenissime obitelji i pojedinci bili su od strane mletačke središnjice nagrađivani – podijeljivan im je naslov *conte veneto*, a oslobođenjem krajeva koji su se nalazili pod osmanlijskom vlašću investituroom su stjecali prostrane zemljišne posjede.

Jedno od posebno značajnih oblika priznanja zaslužnim ratnicima i zapovjednicima u mletačkoj vojnoj službi bilo je uvrštavanje u red kavaljera Svetoga Marka. U ovome radu ta je problematika, kada je riječ o odvjetcima patricijskih obitelji, predstavljena kroz nekoliko primjera imenovanja kavaljerima članova kotorskih patricijskih obitelji Bolica, Paskvali i Pima. Riječ je o obiteljima koje su stoljećima prednjačile u svim sastavnicama društvenog, političkog, kulturnog i crkvenog života u svojim matičnim sredinama, a također su pokoljenjima davale brojne zaslužnike u mletačkom časničkom kadru. Raščlamba prethodnih spisa pokazuje nam i odnos mletačke središnjice prema njezinim posjedima sa druge strane Jadrana (posebno u doba ratnih događanja ili u poraću), ali i načine i sredstva kojima je mudra i promišljena politika Serenissime privlačila i uz svoje interese vezala ključne i najutjecajnije patricijske obitelji. Ovakav obrazac politike mogao bi se, upravo tragom ovdje analiziranih dokumenata, primjeniti i na patricijske obitelji u drugim gradovima Istre, Dalmacije i Boke.

Na kraju – ovaj prilog zasigurno svojim opsegom ne teži cjelovitosti i konačnom zaključku. Cilj je bio ukazati na neke manje poznate epizode iz društvene i vojne povijesti bokeljskoga glavnog grada Kotora, promatrane kroz prizmu djelovanja i stjecanja visokih priznanja tamošnjih vodećih patricijskih rodova. Svakako će nova dubinska istraživanja, posebice drugih oblika društvenog i vojnog angažmana bokeljskih patricija u doba vladavine Mletačke Republike, omogućiti još potpuniji i cjelovitiji uvid u ovu problematiku, a time i stvoriti dodatne pretpostavke za podrobnije usporedbe istovrsnih procesa u dalmatinskim i istarskim gradskim središtima.

PRILOG: Prijepis povelje o imenovanju Frana Bolice kavaljerom Svetoga Marka (ASV, 1).

Priuileggio del Bolizza di Cauallier

Ioannes Bembo Dei grazia Dux Venetiarum. Vniuersis et singulis presens Priuilegium inspecturis notum esse uolumus. Che hauendo per longo tempo esperimentata l'incorotta fede, e summa diligenta della fedelissima famiglia di Bolizza Nobile di Cattaro, la quale con singolar prontezza ha sempre incontrato tutte le occasioni de ben seruir la Repubblica Nostra, senza alcun riguardo de proprii interessi, et della uita stessa, et oltre l'hauer per quarant'anni continui esercitato il carico importante d'ispedir le fregate et le publice lettere per Costantinopoli con quella circonspezione et prudenza, che è molto ben nota, et con piena publica sodisfattione, ha mostrato sempre segni di sincera, et ottima uolontà; aggiogendosi anco le honorate condittioni, et le qualità di Domino Francesco Bolizza, che lo fanno meriteuole d'esso da noi, secondo il costume antico de nostri predecessori, e secondo la publica depositione, con honoreuole dimostratione honorato, perche maggiormente s'accende alla continuatione de suoi fruttuosi seruitii. Però hoggi nel nostro pleno Colleggio con solite, et ordinarie ceremonie, et seruata tutte quelle cose solite osseruarsi, l'habbiamo creato caualliero impartendoli autorità di poter usar le armi, le ueste, li sproni, la cintura, et tutti altri ornamenti militari, et che appartengono alla uera militia, et alla dignità di caualliero, et approprio di goder tutti li honori, autorità, priuilegi, et prelinenze che godono tutti gli'altri cauallieri; in segno delle quali cose habbiamo commesso, che gli sia fatto il presente priuilegio munito col nostro solito sigillo à memoria di posterii.

Data in Nostro Ducali Palatio. Die ultimo Junii 1616 (*datum je prekrižen*).

BOKA KOTORSKA PATRICIANS IN VENETIAN MILITARY SERVICE –
CAVALIERI DI SAN MARCO

Lovorka ČORALIĆ

Croatian Institute of History, HR-10000 Zagreb, Opatička 10

e-mail: lovorka@isp.hr

SUMMARY

In the past numerous patricians from the Boka Kotorska area were honoured with appointments as chevaliers of St. Mark. Therefore, the knowledge of the only Venetian chivalrous order, its structure and membership, represents a significant component in the research into the social and military history of the Boka Kotorska area under Venetian rule. Most commonly, historiographical data on Boka Kotorska

chevaliers can be found within research of separate constituents of the history of Boka Kotorska, military events in the broader area of the eastern Adriatic coast in the early modern age period (mostly into Venetian-Turkish wars), or biographical data of men coming from the area who excelled militarily. Boka Kotorska men, similarly to numerous others who fought for St. Mark's Republic, would most often be appointed chevaliers for their military merits and distinguished participation in a series of Venetian wars on Adriatic and Levantine battlefields. The article analyses the documents used to grant the title of Venetian chevalier to descendants of renowned Boka Kotorska patrician families of Bolica, Paskvali, and Pima. All documents are dated within the 17th century and represent a valuable testimony of the history of these patrician families as well as the broader social and military history of the eastern Adriatic, specifically the Boka Kotorska area.

Key words: Boka Kotorska, Republic of Venice, chevaliers of St. Mark, military history, social history, early modern age

IZVORI I LITERATURA

- ASV, 1** – Archivio di Stato di Venezia (ASV), Cancelleria inferiore (CI): Cavalieri di San Marco, Privilegi, b. 174, str. 374. (30. VI. 1616.).
- ASV, 2** – ASV, CI: Cavalieri, b. 174, str. 515–516' (25. I. 1621.).
- ASV, 3** – ASV, CI: Cavalieri, b. 174, str. 40–41 (20. VI. 1634.).
- ASV, 4** – ASV, CI: Cavalieri, b. 174, str. 44, 47–47' (24. VII. 1634.).
- ASV, 5** – ASV, CI: Cavalieri, b. 174, str. 219–220 (12. II. 1658.).
- Alberti, A. (1978):** Marco Ivanovich, Cavaliere di San Marco, 1724–1756. Scuola Dalmata dei SS. Giorgio e Trifone, 11. Venezia, 11–16.
- Appendini, F. M. (1811):** Memorie spettanti ad alcuni uomini illustri di Cattaro. Ragusa, presso Antonio Martecchini, Stamperia privilegiata.
- Babić, V. (2003):** Kratki pregled starije hrvatske književnosti Boke kotorske, u: Hrvati Boke kotorske. Posebno izdanje Zbornika Pomorskog muzeja Orebić, Orebić, Sveučilište u Zadru, Zaklada "Dr. Cvito Fisković" Orebić, 363–373.
- Berlam, A. (1935):** Le milizie dalmatiche della Serenissima. Rivista dalmatica, XVI/1. Zara, 47–58.
- Bratti, R. (1898):** I Cavalieri di San Marco. Nuovo Arhivio Veneto, god. VIII, 16/1. Venezia, 321–349.
- Butorac, P. (1998):** Razvitak i ustroj peraške općine. Perast, Gospa od Škrpjela.
- Butorac, P. (1999a):** Kotor za samovlade (1355.–1420.). Perast, Gospa od Škrpjela.
- Butorac, P. (1999b):** Opatija Sv. Jurja pred Perastom. Perast, Gospa od Škrpjela.

- Butorac, P. (2000):** Boka Kotorska u 17. i 18. stoljeću: politički pregled. Perast, Gospa od Škrpjela.
- Čoralić, L. (2001):** Hrvati u procesima mletačke inkvizicije. Zagreb, Dom i svijet – Hrvatski institut za povijest.
- Čoralić, L. (2006a):** Kotorski plemići iz roda Bolica – kavaljeri Svetoga Marka. Povijesni prilozi, god. 25, sv. 31. Zagreb, Hrvatski institut za povijest, 149–159.
- Čoralić, L. (2006b):** Korčulanski patricij Andrija Ismaelli – kavaljer sv. Marka. Godišnjak grada Korčule, 11. Korčula, Muzej grada Korčule, 225–230.
- Čoralić, L. (2006c):** Kotorski plemići Nikola Paskvali i Bartul Pima – kavaljeri Svetoga Marka (1634.). Istorijski zapisi, god. LXXIX, 1–4. Podgorica, Istorijski institut Crne Gore, 75–84.
- Čoralić, L. (2006d):** Krčki plemić Ivan Nikola Cetina – kavaljer Svetoga Marka. Vjesnik Državnog arhiva u Rijeci, 47–48. Rijeka, 133–140.
- Čoralić, L., Balić Nižić, N. (2006):** Iz hrvatske vojne povijesti – 'Croati a cavallo' i 'Soldati Albanesi', njihova bratovština i gradivo o njezinu djelovanju od 1675. godine do sredine XVIII. stoljeća. Zbornik Odsjeka za povijesne znanosti Zavoda za povijesne i društvene znanosti HAZU u Zagrebu, 24. Zagreb, 71–130.
- Da Mosto, A. (1937):** L'Archivio di Stato di Venezia, 1. Roma, Biblioteca d'arte.
- Difnik, F. (1986):** Povijest Kandijskog rata u Dalmaciji. Split, Književni krug.
- Ghezso, M. P. (1992):** I Dalmati all'Università di Padova dagli atti dei gradi accademici 1601–1800. Atti e memorie della Società Dalmata di Storia Patria, 21. Venezia.
- HBL (1989):** Hrvatski biografski leksikon, 2. Zagreb, Leksikografski zavod Miroslav Krleža.
- Heyer von Rosenfeld, C. G. F. (1873):** Der Adel des Königreichs Dalmatien. Nürnberg. Verlag von Bauer und Raspe.
- ICG (1975):** Istorija Crne Gore, III/1. Titograd, Istorijski institut Crne Gore.
- Jačov, M. (1991):** Le guerre Veneto-Turche del XVII secolo in Dalmazia. Atti e memorie della Società Dalmata di Storia Patria, 20. Venezia.
- Janičijević, R. (2004):** Odlikovanja slavnih Bokelja u prošlosti kao dokaz njihovih postignuća u pomorskom ratovanju, navigaciji, privredi i diplomatiji. Godišnjak Pomorskog muzeja u Kotoru, 52. Kotor, 279–313.
- Kovijanić, R., Stjepčević, I. (2003):** Kulturni život staroga Kotora (XIV–XVIII vijek). Perast, Gospa od Škrpjela.
- Mijušković, S. (1953):** Pisma vladike Visariona i guvernera Zana Bolice-Grbičića o pobjedi Komana nad Turcima 1691 godine. Istoriski zapisi, god. VI, IX/2. Cetinje, Istorijski institut Crne Gore, 529–532.
- Mijušković, S. (1960):** Zane Grbičić u istoriskim izvorima. Istoriski zapisi, god. XIII, XVII/2. Cetinje, Istorijski institut Crne Gore, 235–267.

- Milošević, M. (2003):** Pomorski trgovci, ratnici i mecene (studije o Boki Kotorskoj XV–XIX stoljeća). Beograd – Podgorica, Equilibrium – CID.
- Milošević, M., Brajković, G. (1976):** Poezija baroka (XVII i XVIII vijek). Titograd, Pobjeda.
- Peričić, Š. (1993):** Glavari i časnici Vojne krajine u Dalmaciji, Radovi Zavoda za povijesne znanosti HAZU u Zadru, 35. Zadar, Institut HAZU u Zadru, 219–232.
- Radonić, J. (1950):** Rimska kurija i južnoslovenske zemlje od XVI do XIX veka. Beograd, Naučna knjiga.
- Sabalich, G. (1909):** Huomeni d'arme di Dalmazia. Zara, Tip. S. Artale.
- Stanojević, G. (1958):** Dalmacija u doba Kandijskog rata (1645–1669). Vestnik Vojnog muzeja JNA, 5/II. Beograd, 93–182.
- Stanojević, G. (1962):** Dalmacija u doba Morejskog rata 1684–1699. Beograd, Vojno delo.
- Stanojević, G. (1970):** Jugoslovenske zemlje u mletačko-turskim ratovima XVI–XVIII vijeka. Beograd, Istorijski institut.
- Stjepčević, I. (2003):** Arhivska istraživanja Boke Kotorske. Perast, Gospa od Škrpjela.